

Απομνημονεύματα

Δύο ανέκδοτες γραφές των αυτοβιογραφικών κειμένων του θρυλικού καραγκιόζοπαίκτη που κυκλοφορούν με την επιμέλεια του ιστορικού Γιάννη Κόκκων δίνουν ένα αυθεντικό πορτρέτο του ανθρώπου και της εποχής του

ΤΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΗΣ ΚΟΥΖΕΛΗ

Ο Καραγκιόζης του Σωτήρη Σπαθάρη

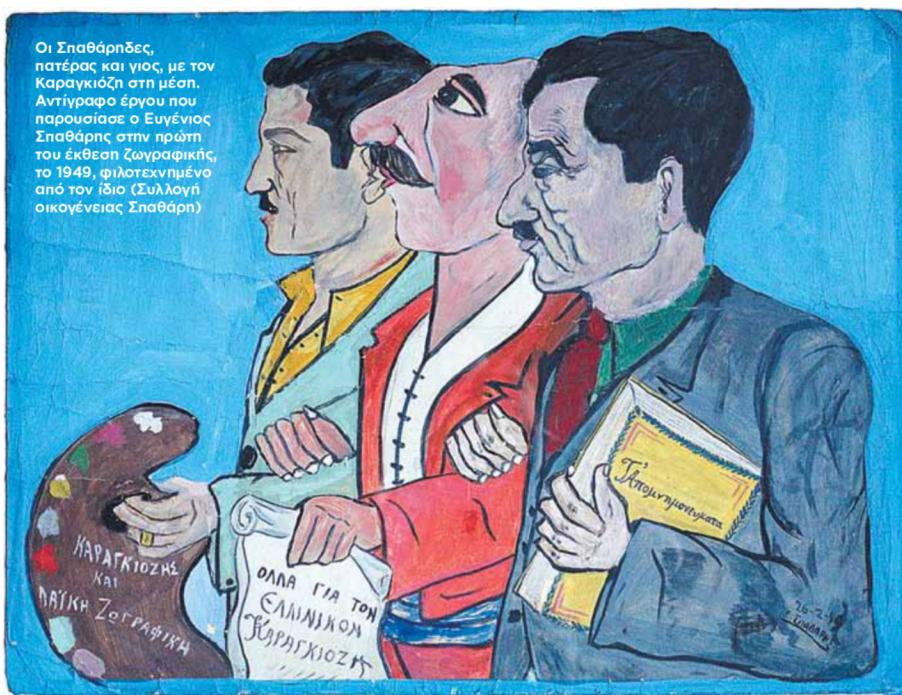
Στον Μεσοπόλεμο, όταν οι λόγιοι και οι καλλιτέχνες της γενιάς του 1930 αναζητούσαν την ελληνικότητα στη λαϊκή τέχνη, τρεις δημιουργοί αποτελούσαν την ειρήνη τριάδα που θαμβάζαν: Ο απομνημονευματογράφος αγνοιστής *Μακρυγιάννης*, ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος και ο καραγκιόζοπαίκτης *Σωτήρης Σπαθάρης*.

Πιστέρας του Ένγενιον *Σπαθάρη*, με τις παραστάσεις του οποίου μεγαλώσαμε στις πλατείες αλλά και στην τηλεόραση, ο *Σωτήρης Σπαθάρης* (1887-1974) ήτε μια ζωή βγαλμένη από μελόδραμα του ελληνικού κινηματογράφου. Παιδί άγνωστων γονιών, υιοθετήθηκε από τους Σαντορινούς Μαριέτα και *Ένγενιον Σπαθάρη*. Ανίκανος για εργασίες ύστερα από ένα απόχριμα και σχεδόν τυφλός, ο Ευγένιος βγαίνει στη ζητιανά και ο μικρός *Σωτήρης* αναγκάζεται να παραπήσει το δημιούργιο για να τον συνοδεύει. Η ανέχειά τους είναι ακραία και η κοινωνική περιφρόνηση που προκαλεί τραυματική. Παρηγορά του, η αγάπη του για τον Καραγκιόζη. Μαθήτης για λίγο του καραγκιόζοπαίκη Θεοδωρέλου, αρχίζει να δίνει τις πρώτες του παραστάσεις στα εφημικά του χρόνια. Οι συκρούσεις στο οπίτη είναι πολλές. Αρχίζει να αλητεύει και πάνει επαφές με τον υπόκοιτο της Αθήνας. Για να βιοποιηστεί, δουλεύει οικοδόμους, πλακάς. Ήαντρεύεται, επιστρέφεται το 1917, βρίσκεται στο Μακεδονικό μέτωπο, λιποτάκετ. Στην Αθήνα της δεκαετίας του 1930 γνωρίζει τον *Γάννη Τσαρούχη* και μέσω αυτού τη λογιοσύνη της εποχής. Τον προβάλλουν στον Τύπο, του παραγγέλλουν παραστάσεις για εκδηλώσεις, γίνεται διάσημος. Δίνει παραστάσεις σε όλη την Ελλάδα, ώπου συνταξιοδοτείται, για λόγους υγείας, το 1947, διδάσκοντας και βοηθώντας πάντα ως τον θάνατό του τον γιο του *Ένγενιον*. Σκηνικό αυτής της ταλαιπωρημένης, περιπτετελώδους και δημιουργικής ζωής του ήταν τον Βαλκανικό και των παγκόδιμων πολέμων, οι αλάνες του Μεταξουργείου με τους άγριους πετροπόλεμους των παιδιών και οι ταβέρνες των λαϊκών συνουσιών με τους νταΐδες του υποκόδιου, αλλά και η εξοχική Κηφισιά της αναψυχής της διανοητικής ελτί και η κομιοπολητική Σύρα, η επαρχιακή Δράμα και τα νοσοκομεία του πολέμου.

Οι εκδόσεις

Η ζωή του *Σπαθάρη* δεν μας είναι άγνωστη. Τα απομνημονεύματα του κυκλοφορούν από το 1960 σε εκδόσεις που ανατυπώνονται (τελευταία από την Αγρά το 2010). Μια βόλτα του ιστορικού *Γιάννη Κόκκων* στα παζάρια των πακουσιλλετών της Ιεράς Οδού το 2013 έφερε στην επιφύλαξη δύο ακόμη εκδόσεις των απομνημονεύμάτων αυτών, αυθεντικότερες και πληρέστερες. Μία πρότυπη σύντομη εκδοχή γραμμένη το 1944, γνωστή από δημοσιεύσεις αλλά χαμένη ως τώρα, και μια παντελός άνωντη εκδοχή γραμμένη στο διάστημα 1950-1955. Αυτά τα δύο κείμενα κυκλοφορούν τώρα, με επιμέλεια και σχόλια του *Κόκκων*, σε μια εξαιρετικά καλαίσθητη πολυτελή έκδοση με πλούσια εικονογράφηση (Σωτήρης Σπαθάρης, *Τα απομνημονεύματα μου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2020*). Η έκδοση δεν αρμεγείται μόνο τον βίο και το έργο του οπιμαντικού καραγκιόζοπαί-

Οι Σπαθάροις, πατέρας και γιος, με τον Καραγκιόζη στη μέση.
Αντίγραφο έργου που παρουσιάσεις ο Ευγένιος Σπαθάρης στην πρώτη του έκθεση ζωγραφικής, το 1949, φιλοτεχνημένο από τον ίδιο (Συλλογή οικογένειας Σπαθάρη)

χτι, αλλά και την περιπέτεια της γραφής των απομνημονεύμάτων του, η οποία είναι εξίσου συναρπαστική με τη ζωή του συντάκτη τους.

Γράφοντας απομνημονεύματα

Τον *Σπαθάρη* πείθει να γράφει τα απομνημονεύματά του ο ζωγράφος *Νίκος Καρτωνάκης* (Νάκης), ο οποίος συλλαμβάνει το εκδοτικό σχέδιο μιας βιο-

γραφίας του *Σπαθάρη*, γραμμένης από τον ίδιο και βασισμένης σε αφηγήσεις του βιογράφου μενουν. Το 1944, ο *Σπαθάρης*, με τα λευκά γράμματα που ήξερε, αρχίζει να καταγράφει επεισοδία από τη ζωή του και το *Καρτωνάκης* τα επιμελεῖται: αλλάζει την ορθογραφία και τη στίξη, αλλά και λέξεις και φράσεις ολόκληρες. Τη μεικτή γλώσσα του *Σπαθάρη*, ο οποίος – μια και ήξερε ότι

θα τον διάβαζαν πολλοί μορφωμένοι ανάθρωποι – γράφει σε λαϊκή δημοτική με στοιχεία καθαρεύουσας που είχε πάσσει το αφτί του στις επαφές του με τον κόσμο, ο *Καρτωνάκης* την προσαρμόζει σε μια δημιοτική ποιη αρμόδει, κατά τη γνώμη του, σε έναν αγράμματο λαϊκό αφηγητή. Κάποιες σελίδες αυτής της δουλειάς διαβάζει ο *Σικελιανός* και τις δημοσιεύει με θαυμαστικά σχόλια στα

Ο συγγραφέας σε πρώτο πρόσωπο

ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΤΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟ

«Όταν ο Νάκης μου 'πε που ο *Σικελιανός* θέλει να διαβάσει αυτά που 'γραψα, εγώ αποφάτη την ώρα κατάλαβα πως κι εγώ κάπι στοιχίω. [...] Γ' αυτό την άλλη μέρα κατά το βραδάκι, αφού τον βρήκα στο ζαχαροπλαστείο του Μιλάνου πο 'ναι στην Κηφισιά, τον χαρτέπια και το τα 'βωσα. [...] Σε Λίγο μου λέει ο ποιητής: Ωστε έτοι, *Σπαθάρη*, κάνεις τέτοιο γράψιμο κι εγώ δεν το 'έσερα. Να που τώρα το 'μαθα. Και έμαθα και το σπουδαστέρο, πως εού για να μάθεις τα γράμματα έκανες προπόνηση στους σπαραγέιον, γιατί εκεί τα βίλεπτες τα γράμματα σταθερά και μεγάλα. Οταν οι φίλοι του του 'πανε: Τι είναι αυτά που διαβάζεις, ποιητά μου; τους λέει: Τα απομνημονεύματα του τουνουνό του *Σπαθάρη*, που για μένα, τον *Σικελιανό*, απομνημονεύματα είναι αυτά και του *Μακρυγιάννη*.»

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ

«Όλα τα χρόνια της ζωή μου η μανία μου ήτανε κάτι νέο ή κάτι το καλύτερο να φιάλω απάνω στην τέχνη μου. [...] Στο δρόμο που πήγαινα κι εβρίσκα κάπι που εγώ το θεωρούσα χρήσιμο για τη δουλειά μου, ξέλο, ντενεκέ, σίδερο, καρφί, το πήγαινα στο σπίτι μου και αμέσως εσκεβόμουντα τη εργαλείο μπορώ να το κάνω. Γ' αυτό όλοι οι συνάδελφοι μου [...] ερχότανούσε τατικά στο σπίτι μου ή εκεί που 'ναιαζά. Ο σκοπός τους ήτανε να ίδουνε το νέο έφωτα. [...] Το 1934 έφιασε δύο μικρές σκηνές του καραγκιόζη *Σπαθάρης*. Το 'γει κάθε σκηνή δύο πανιά με το τελευταίο σύστημα, με ηλεκτρική εγκατάσταση... [...] Οι σκηνές είχανε τέτοια τέχνη που η μια εστόλισε την αίθουσα του Ελληνικού Μουσείου Θεατρών και η άλλη την αίθουσα της Ελληνικής Τέχνης. [...] Το 1951 έκανα μια σκηνή του καραγκιόζη από 48 πόλλα λαμπρήνας, με ενάριμο κυβικό ξύλο, 5 μέτρα μάκρος [...], με οκτώπια, με πάτωμα, με αυλαία και την πρόσωψη την σπάζει με την λαϊκή μου ζωγραφική ο Δυσσάες Ανδρούτσος που ορκίζει τα παλληκάρια του στα Σάλονα, για να παίζει το παιδί μου όπου του πει ο *Τουριστός*.»

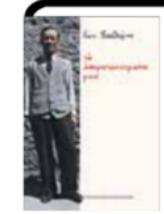
Ελεύθερα Γράμματα τον Οκτώβριο του 1945. Ο δημόσιος έπαινος του Σικελιανού εδραιώνει τη φήμη του Σπαθάρη στους κύκλους των διανοούμενων της Αθήνας και ο Σπαθάρης θα τον φέρει διά βίου ως παράσημο γραφής, αλλά ανατρέπει τις φιλοδοξίες του Καρτσωνάκη, ο οποίος απομακρύνεται. Ο Σπαθάρης θα προσπαθήσει να εκδώσει αυτά τα απομνημονεύματά του το 1948 χωρίς επιτυχία.

To 1950, πάντα με σκοπό την έκδοση, βρίσκει έναν νέο επιμελητή, τον εικοσιοκτάρχον ποιητή, με σπουδές Νομικής, **Λάμπη Χρονόπουλο**, που βρισκόταν στην παρανομία λόγω της συμμετοχής του στο ΕΑΜ. Ο Χρονόπουλος, εύστροφος και καλλιεργημένος, διαβάζει το κείμενο του 1944 και τα συμπληρώματά του και παροτρύνει τον Σπαθάρη να καταπιάστε με τα απομνημονεύματα από την αρχή, συμπληρώνοντας κενά για την προσωπική του ζωή, εξηγώντας την καλλιτεχνική του διαμόρφωση και αναπτύσσοντας αφηγήσεις επεισοδίων – τον παρακινεί να γράψει μια κανονική αυτοβιογραφία. Τις αφηγήσεις αυτές, σεβόμενος αυτή τη φορά τη μεικτή γλώσσα του αφηγητή και αλλάζοντας μόνο την ορθογραφία της, θα οργάνωνε χρονολογικά και θα συνέθετε σε ενιαίο κείμενο από τα ποικίλα σημειώματα του Σπαθάρη ο νέος επιμελητής. Η καθυστέρηση της έκδοσης από την πλευρά του οδήγησε σε ρήξη με τον Σπαθάρη και ο Χρονόπουλος κρατά τα αυτόγραφα και το σχετικό υλικό. Ο Σπαθάρης θα ξαναγράψει τα απομνημονεύματά του το διάστημα 1957-1959 και θα τυπωθούν το 1960, με επιμέλεια της ιστορικού **Κατερίνας Φιλίδισάκου** και πολλές περικοπές και επεμβάσεις. Το πλούσιο υλικό που είχε στην κατοχή του ο Χρονόπουλος, με πολλές σημειώσεις, προσχέδια, αλληλογραφία και κρίσεις για την τελική έκδοση, είναι εκείνο που περιήλθε στην κατοχή του Κόκκωνα και το οποίο εκδίδει τώρα.

Αυθεντικό πορτρέτο

Οξυδερκής παρατηρητής, ο Σπαθάρης όταν αφηγείται λεπτομέρειες από τις τουρνέ, τις δοσοληψίες με τους θεατρώνες, τις σχέσεις με συνεργάτες και συναδέλφους, καταθέτει πολύτιμη ιστορική μαρτυρία για την απήχηση των λαϊκών θεαμάτων και την εξέλιξη του θεάτρου σκιών, ενώ παράλληλα παρουσιάζει απολαυστικά το πολυάνθρωπο πανόραμα της ελληνικής κοινωνίας του πρώτου μισού του 20ού αιώνα. Οι εντυπώσεις του για λογίους που γνώρισε (τον Γιάννη Τσαρούχη, τον Σικελιανό, την **Ελλη Παπαδημητρίου**, τον **Αλέξανδρο Σβύλο** κ.ά.) και ιδρύματα με τα οποία ήρθε σε επαφή (το Αγγλικό Ινστιτούτο, το Γαλλικό Ινστιτούτο) εκτιμούν τη διασταύρωση της λαϊκής τέχνης με την αστική διανόηση του Μεσοπολέμου από τη σκοπιά του παρατηρούμενου και αναπαριστούν βίβημα-βίβημα τη μετακίνηση του Καραγκιόζη από τις λαϊκές γειτονίες και τις πλατείες στις αίθουσες πολιτιστικών εκδηλώσεων και στο μουσείο.

Σεβόμενος το λεξιλόγιο, το τυπικό και τη σύνταξη του Σπαθάρη, διατηρώντας τις καυχησιολογίες και τις υπερβολές του που ενόχλησαν τους προηγούμενους επιμελητές και εκδίδοντας διαδοχικά τις δύο «διασκευές», ο Κόκκωνας αφίνει να σχηματιστεί ένα γνησιότερο γλωσσικό αυτοπορτρέτο του καλλιτέχνη και ανθρώπου Σπαθάρη – πραγματικά άξιο να ενταχθεί στη μεγάλη παράδοση της πηγαίας αφηγητής με το ύφος του προφορικού λόγου των λαϊκών απομνημονευματογράφων, όπως είχε νωρίς επισημάνει ο Σικελιανός.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΠΑΘΑΡΗΣ Τα απομνημονεύματά μου

Ανέκδοτα αυτοβιογραφικά κείμενα του λαϊκού καλλιτέχνη με εισαγωγή, επιμέλεια και επεξηγηματικά σχόλια του Γιάννη Κόκκωνα. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2020, σελ. 712, τιμή 25 ευρώ

Προσωπογραφία του Σωτήρη Σπαθάρη ζωγραφισμένη από τον Νίκο Καρτσωνάκη τον Δεκέμβριο του 1944 (Δωρεά του καλλιτέχνη στην Εθνική Πινακοθήκη)

Σεβόμενος το λεξιλόγιο, το τυπικό και τη σύνταξη του Σπαθάρη, διατηρώντας τις καυχησιολογίες που ενόχλησαν τους προηγούμενους επιμελητές, ο Κόκκωνας αφίνει να σχηματιστεί ένα γνησιότερο γλωσσικό αυτοπορτρέτο του καλλιτέχνη και ανθρώπου Σπαθάρη